

A REGÉNY SZÜLETÉSE

Alfred Andersch: *Efraim*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976

Gide óta olykor sematikussá lett írói fogás, hogy a szerző a romantikát megelőző kor regényirodalmához hasonlóan, de ahhoz képest programmszerűen s ezért elmélyültebben, ahelyett, hogy stílusa varázspálcájával egy megnyugtatóan zárt világ foglyaivá tenne bennünket, s irányítója lenne a játéknak, melyben mi az ő mindentudó hatalma révén csak elbűvölt szemlélők, gyönyörködők lehetünk, — elfáradva a színpadi követelmények már-már rutinná vált teljesítésében, bocsánatkérő mosollyal mutat rá a háttér kulissza voltára s a gördülékeny szerepmondást megelőző kínlódó tanulásra. Más szóval, nincs már lelkierije, hogy egyetértsen az alkotók többségére még a forradalmi romantikára is vonatkoztatható szálkóigével, melyet Arany János úgy fogalmazott meg, hogy a költő hazudhat, csak rajta ne kapják. Ma már az igazság megfoghatatlanabb az egyértelmű állításoknál, a tanult vagy kitalált mesterségbeli rutinnal egyenműekké tett műfajoknál és írói világképeknél.

Kosztolányi a műfordítást a gúzsba kötve táncolással azonosította. A hasonlat azonban a mai regényírásra is vonatkoztatható. A tánc az elengedhetetlen cselekmény, az érzékeltetett időbeli folyamat. Ami visszafog: a műfaj (átmeneti?) kimerültségével szoros összefüggésben a bármilyen cselekmény értelmességébe és érvényességébe vetett hit hiánya. Lehet-e evilági mesét írni, ha ma írói naivitás már nincs, vagy ha van, szükségszerűen a giccс áldozata? A lírának van kiútja: ki tilthatná meg neki, hogy külső élményekről, az „én” pereméről a magjába húzódjon vagy a lélek legújabb szenzációit hajhássza szómágiával vagy a fogalmak eklektikus kollázsával. Mi mást tehet a regény, mint hogy nyelvében és bensőségességében feléje közeledik, esetleg a tudományoktól nyer támogatást, a filozófiában lel szövetségesre vagy a mitológiában bukkan életető forrására. Néha azonban a felfokozott írói önmegfigyelés formájában az antropológia közvetlen cél is lehet. Ennek az iskolának nemcsak híve, hanem eredeti képviselője is Alfred Andersch nyugatnémet író, a nevezetes Gruppe 47 egyik alapító tagja.

Andersch jellegzetesen gyanakvó író. Legutóbbi regényének hőse nemcsak a társadalmi élet törvényszerűségeiben nem hisz (ez a mai polgári irodalom egyik közhelye, mely Efraim részéről cinikus kézlegyintéssel, ironikus megjegyzéseként intéződik el), hanem — nyilván az előbbi csak ennek következménye — az ember és a világ ésszerű kapcsolatteremtésében, az ember érzékelőképességének hitelességében, az események összefüggésében rejlő szükségszerűségben sem. Alaphelyzetében és számos vonásában Saul Bellow *Herzogjának* közeli rokona. Nemcsak azért, mert zsidó (egyébként is egyikőjük jellemében sem az etnikai hovatartozás nyomatéka a zsidóság, hanem a mindenen kívül állásé, az elidegenültségé),

hanem azért, mert Efraim is élete egyik váratlan, de nem indokolatlan percében egy rejtélyesnek látszó belső kényszer hatására, neves újságíró létére regényírásba kezd, ahogyan Herzog sem tud ellenállni a kísértésnek, hogy írási rohamaiban élőkkel és holtakkal egyaránt vitába szálljon. Efraim „betegsége” enyhébb lefolyású, mondhatná a világhoz maradéktalanul alkalmazkodni tudó, a tudomány észérveivel vizsgálódó és kiegyensúlyozott pszichiáter. Ennek következménye, hogy Efraim mondatainak gejrírei nem fakadnak olyan mélyről, mint a Herzogéi, s ezért nem is annyira forróak vagy ritka anyagban bővelkedők. Az ő esete csupán azt példázza, hogyan fullad ki egy derék polgári újságíró abban, hogy az egyéni véleményét örökké elválasztja a tárgyilagosan leírt tényektől; hogy belső lényét mindvégig inkognitóba szorítva, állandóan megalkudva utazgassa körül a földgolyót, az országok és földrészek között zajló hideg- és fegyveres háborúk színtereit. A személyes élmények zsilipjét egy felemás baráti kapcsolat, egy kommunista nő iránti vonzalma szakítja át benne. Andersch, aki fiatal korában maga is kommunista volt, sokkal tapasztaltabb annál, semhogy az ötödik évtizedébe lépett férfit egy nála húsz évvel fiatalabb, kissé fanatikus fiatal nővel neveltesse át. Az iskola mégsem díjtalan (hősünk vég nélküli kínos töprengésekbe szédül) s nem is haszontalan: a műkedvelő jegyzetelgetés és az írói ambíció közötti két-három éves ingadozás regényt eredményez. Andersch szerkesztésének ötletes sajátossága, hogy — s itt az első bekezdésem gondolatához kanyarodok vissza — a regényírói eljárást, ahelyett, hogy tiszteletet parancsoló ködbe, mítoszba burkolná, az alkotó demiurgusszal a háttérben, — inkább deplezi. Az övéhez hasonló technikát alkalmazó regényekben az élményeit utólagosan elmesélő hős helyzete rendszerint statikusabb és meghatározottabb, mert a kalandokban szerzett tapasztalatok tiszteletreméltó erkölcsi fölényt szereztek a számára, nem is beszélve arról, ha a múltja eseményei a nevelődésével voltak azonosak. Ezzel szemben Andersch regényében a cselekménynek és a színtérnek a változása, az elbeszélő időponthoz közeledése az utóbbi elmozdulásához vezet, majdnem úgy, ahogyan ez az időnként vezetett naplónál szokott történni. Nem az írói különökődésre lehetőséget nyújtó öncélú játék ez, hanem lényeges, a tartalom kibontakozását elősegítő formai kellék, amely azt érzékelteti: a szemérmes polgárban hogyan győzedelmeskedik az életösztön; hogyan oldódnak fel gátlásai. Efraim ugyanis végül veszít, hogy nyerhessen: belátja, hogy társadalmában az író anyagi fennmaradásához az is szükséges, hogy — József Attila szavait megfordítva — az írónak a valódit is mondania kell, nemcsak az igazat.

Más szempontból is az *Efraim* a bizonytalanság állapotának és az olvasó elbizonytalanításának regénye. A főhős a talajtalan világpolgárnak az a típusa, melynek mindegy, hogy melyik nagyvárosban húzhatja meg magát, csak egzisztenciális és világnézeti kérdések ne gyötörjék. Efraim többnyire Rómában tartózkodik, de arra is ráállna, hogy a puritán kül-

sőségeiben rokonszenves Kelet-Berlinbe költözzön, esetleg ha pillanatnyi szeszélyére hallgatna, férfikora városában, Londonban vagy talán Izraelben kötne ki. Egyedüli sebezhető pontja férfiúi hiúsága, mely a felesége mellett vereséget szenvedett. Szexualitásban kimerülő kapcsolatukban gyöngébbnek bizonyult, s vesztére a felesége éppen a főnökében, Keir főszereplőben talált partnerra. De az angol puritán ősök kéjenc utóda is csak látszólag és csupán külsőleg hasonlóan robosztus, mint Thomas Mann Peepernkornja, ám ezt csak a regény végén vehetjük tudomásul, amikor a megoldatlanság és a már említett bizonytalanság az erkölcsi túlelmelkedést lehetővé tevő megismeréssel kárpótol bennünket. Azzal, hogy kiderül: Keir Efraimmal szembeni fölénye nem volt több látszatonál, mert az angol polgár szellemi nehézkességéből eredő jóvátehetetlen bűnt rejtegetett. Keir a harmincas években nemtörődömségből s mert képtelen volt felismerni a náciizmus veszélyét, nem volt hajlandó apai jóváhagyását adni, hogy zsidó nőtől származó törvénytelen lánya még idejében Angliába menekülhessen. Az öregedő magános férfi mindent megtesz, hogy élőnek remélt lánya nyomára bukkanjon. Ennek köszönhető, hogy már a világháború idején a déli fronton, gyermeke lehetséges ismerősét kutatva megismerkedett Efraimmal. Ezért küldi a főhóst — immár a regénybeli cselekmény idején — Berlinbe, hogy Esther eltűnésének színhelyén próbálja meg utoljára a lehetetlent. Közvetve tehát nem Efraim, hanem Keir, pontosabban *Keir bűne* áll a regény középpontjában. Az ő egykori vétke a regénybeli szereplők semmi felemelővel nem kecsegtető találkozásának okozója. Nélküle a mű emberi kapcsolatai egyáltalán nem jöhettek volna létre. Ez világít rá a Julien Greentől vett mottó konkrét értelmére: „Az önmagával vívott küzdelemben megbénul az elbeszélő képzelőereje, egyszerűen azért, mert tehetsége a bűnbe ereszti gyökereit, nem úgy értem, hogy a bűnös életbe, hanem igenis a bűn fogalmába. Tisztátalan forrásból fakad a regény.” Valóban: Keir egykori közönyössége fogalommá vált és a cselekmény kibonyolíthatatlanságának ősokeként hat a regény jelenében. De nem csak így.

A greeni „bűn” fogalmát, a keresztény gondolatot azonban Andersch — a marxizmus szóhasználatával — mesterien állította talpra, mikor főhősének tudatalattijába ültette. Efraim ugyanis, a világi élvezetek mérsékelt tisztelője, folyóiratok és könyvek nagy étkű, bár ikissé felszínes fogyasztója, életelve érvényesítésének érdekében meggyőződéses nihilista, s nem hajlandó semmilyen szempontú magyarázatot elfogadni arra vonatkozóan, ami a haláltáborokban többek között az ő szüleivel is történt. Minden esetleges, hajtogatja Efraim többször is a regényben, teljesen véletlen, hogy ő zsidónak született, s hogy az elmúlt világháborúban a zsidóságot irtották a legkegyetlenebbül. Ugyanúgy lehetne az ember néger, farkas vagy akár autó is. Csakhogy e pesszimista világnézet nem más, mint kompromisszum a kétségbeesés és a polgári vitalitás között, az utóbbi érdekében — sugallja félreérthetetlenül az író. Tudniillik: ha tagad-

jük annak a lehetőségét, hogy ésszerű okokat találjunk az utóbbi világháború „ésszerűtlenségeire”, akkor saját magunkat is megnyugtattuk, hogy értelmetlen és lehetetlen bármit is tennünk a jövő egy újabb, de végzetesebb katasztrófájának megelőzésére. Hogy mennyire naiv, hogy ne mondjam: primitív Efraim életfelfogása, saját maga bizonyítja be önkéntelenül, mikor egy berlini fogadáson tréfaként, nem rossz értelemben elhangzó „elgázosítás” szóra örülten gyors ökölcsapással válaszol az az énje, akiről — s ez a legjobb! — még tette után sem hajlandó tudomást szerezni. Céltalan magányának lehet-e megoldása, ha a pillanatnyi jó közérzet érdekében képtelen feltenni magának az action gratuit-ben önmagáról már korábban hírt adó alapvető kérdést?

Ezzel kapcsolatban Bor Ambrus eredeti gondolatokban bővelkedő utószavához egy megjegyzést fűznék. Szerintem két Efraimről csak akkor lehetne beszélni, illetve a cselekmény középpontjában állót és az elbeszélőt csak akkor lenne érdemes elválasztani egymástól, ha a jelentéktelen időbeli távolságon kívül *minőségi* tapasztalat is lenne közöttük. A regényt ugyanis nem a beilleszkedett, hanem a még csak alakuló író alkotja. Egyébként is: az ő alkalmazkodása csupán formális, pusztán a szemérmén kellett erőt vennie, hogy elfogadja a kiadó feltételét s a bestseller esztétikáját.

VAJDA Gábor

Z E N E

NAPLÓJEGYZETEK EGY ZENEI FESZTIVÁL ÜRÜGYÉN

Október 22.

Az Újvidéki Rádió-televízió M-stúdiójának előcsarnokában kiállítás nyílik, üdvözlő beszédek hangzanak el, majd megkezdődik az alkalmi műsor. Régi kották, fényképek, a hajdani folyóirat lapjait látjuk, s a rövid koncert programjának műkedvelő előadói a vajdasági zenekultúra sokat emlegetett múltját idézik. Bevezetőjében Dušan Mihalek, a Rádió zenei szerkesztője méltatja a százéves fennállását ünneplő kikindai zenekedvelő egyesület, a Gusle tevékenységét, köszönti az egyesület mai gárdáját, Radivoj Terzić karnagyot, néhány szóval ismerteti a cseh származású Robert Tolinger sokrétű munkásságát, melyet a neves zeneszerző, publicista, előadóművész és pedagógus a múlt század végén Kikindán végzett, majd rátér a kiállítás anyagát képező *Gudalo* című zenei folyóirat mindössze egyestendős történetére s az ide vonatkozó zeneműkiadói vállalkozásokra. Megállapítja, hogy ma — pontosan kilencven évvel azután,